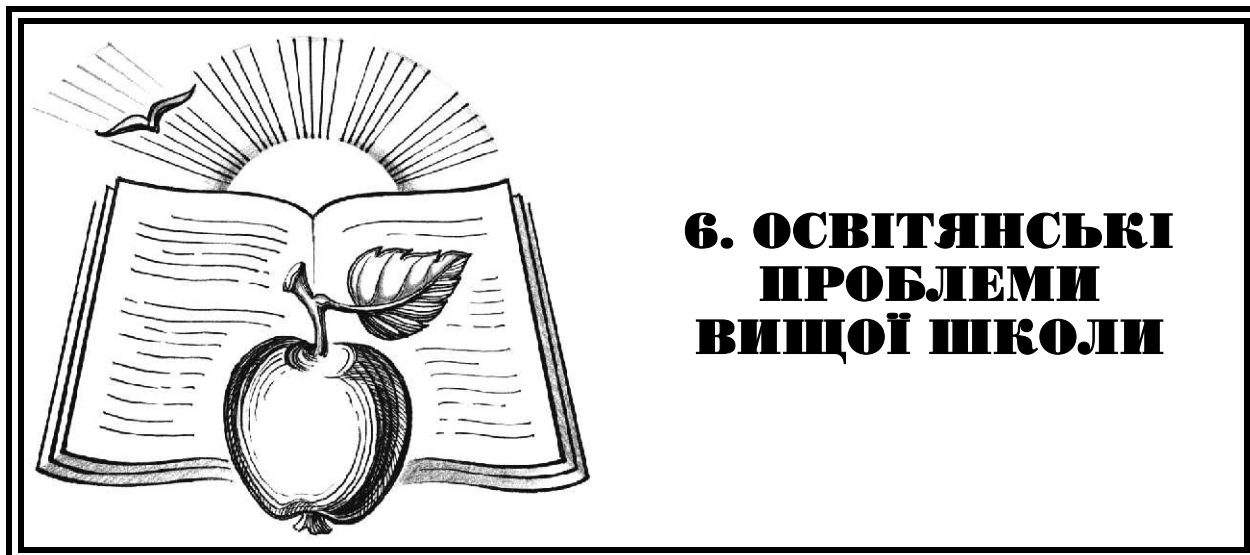

6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 330.101.5:330.837

*Аспір. В.О. Поворозник¹ – Київський НУ
ім. Тараса Шевченка*

СУПЕРЕЧНОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Розглядаються суперечності та відмінності методологічних підходів неоінституціоналізму та "старого" інституціоналізму як двох основних течій в рамках інституційної теорії; проводяться паралелі між особливостями методології інституціоналізму та методологічними підходами соціальної філософії. В статті показано, що визначальні методологічні відмінності в межах інституціоналізму пояснюються різними підходами до трактування складної природи суспільства та взаємозалежностей між інституціями та індивідами.

Doctorate V.O. Povoroznyk – National Taras Shevchenko University of Kyiv

Methodological contradictions of institutionalism

Contradictions and differences of methodological approaches of neoinstitutionalism and "old" institutionalism as two main branches in the frames of institutional theory are examined in the article. The parallels between the peculiarities of the institutional methodology and methodological approaches of social philosophy are conducted. The article shows that principal methodological differences in institutionalism are explained by different approaches to interpretation of complicated nature of society and interdependency between institutions and individuals.

Кожен напрям економічної думки характеризується особливими методологічними прийомами, сукупність яких і надає конкретному напрямку унікальність та неповторність. Методологія певним чином детермінує отримуваний результат, оскільки спрямовує та водночас звужує науковий пошук, створюючи певний фільтр, який знаходиться між суб'єктом та об'єктом пізнання.

З'ясування методологічних особливостей окремих економічних шкіл дає змогу нам більш повно вивчити дані школи та дослідити, яким саме чином представники цих шкіл вибудовують свої концепції та теорії. Метою даної статті є виявлення суперечностей у методологічних підходах різних напрямків економічної думки в рамках інституційної теорії. Спробуємо провести

¹ Наук. керівник: проф. В.О. Мандибура, д-р. екон. наук – КНУ ім. Т. Шевченка

паралелі між особливостями методології інституціоналізму та методологічними підходами соціальної філософії.

Актуальність даної теми полягає в тому, що особливості методології інституціоналізму дають змогу даному напрямку економічної думки продуктивно пояснювати та описувати соціально-економічні процеси, що відбуваються у процесі трансформації. Проте, дослідники інституціоналізму по різному трактують особливості методології інституціоналізму та його окремих напрямків, тому єдиного бачення методологічних особливостей окремих напрямків інституціоналізму немає. Внаслідок цього дана проблема потребує більш детального висвітлення.

Проблема дослідження особливостей методології інституціоналізму висвітлюється в роботах Т. Еггертссона, А. Ловенберга, П. Дормана Р. Малліка, А. Нестеренка, А. Олейніка, А. Шастітка, А. Худокормова, Т. Гайдай, О. Нестеренко.

Інституціоналізм – напрям в економічній думці, що робить основний аспект на аналізі інституцій. Термін "інституціоналізм" (англ. institutionalism від лат. institutio – спосіб дії, звичай, напрямок, вказівка) був прийнятий для позначення системи поглядів на суспільство й економіку, в основі якої лежить категорія інституції, що становить кістяк соціально-економічних надбудов прихильників даного напрямку.

Однією з причин виникнення інституціоналізму як напрямку економічної думки було незадоволення ряду економістів-теоретиків методологічним апаратом пануючої неокласичної ортодоксії та висвітленням ряду проблем, пов'язаних з функціонуванням економічної системи, неокласиками. Власне всю історію інституціоналізму як загального напрямку економічної згоди можна розглядати в аспекті протистояння (у першу чергу саме в методологічному плані) з неокласикою. Тому у даній роботі особливості методологічних підходів різних напрямків інституціоналізму зіставлятимуться як між собою, так і з неокласичною теорією.

Інституціоналізм за своєю суттю є надзвичайно різномірним явищем. Фактично, єдине, що об'єднує різні школи інституціоналізму є акцентування уваги на дослідженні та аналізі інституцій. Необхідно зауважити, що саме ця особливість інституціоналізму підкреслює суспільний характер економічної науки. Серед дослідників історії економічної думки дотепер немає спільної думки стосовно єдиної класифікації різних напрямків та концепцій що виникли в рамках інституціоналізму. У цілому, в рамках інституціоналізму, як загального напрямку економічної думки, що займається дослідженням інституцій, можна виділити дві основні школи, які, у свою чергу, є також неоднорідними та складаються з різних течій та концепцій – це "старий" інституціоналізм, та неоінституціоналізм. В основі поділу лежать особливості методології цих шкіл, які будуть розглянуті нижче.

Історично першою школою інституціоналізму був "старий" інституціоналізм; його також нерідко називають американським інституціоналізмом, або раннім інституціоналізмом. Найвизначнішими представниками "старого" інституціоналізму є: Торстейн Веблен, Джон Коммонс, Уеслі Мітчелл, Джон Гелбрейт. Незважаючи на значне коло проблем, охоплюване у роботах зазначених еконо-

містів, їм не вдалося утворити власну єдину дослідницьку програму, розробити єдиний методологічний апарат. Це, значною мірою пов'язано з особливостями методології, що застосовувалась представниками "старого" інституціоналізму. Продовжувачем традицій "старого" інституціоналізму можна вважати нову інституційну економіку. Намагаючись визначити суть "старого" інституціоналізму, можна виділити ряд характерних рис, що відносяться до області методології.

Об'єктом дослідження представників "старого" інституціоналізму виступають інституції, а не людська взаємодія у просторі з метою задоволення потреб в умовах обмежених ресурсів. Цю особливість методології інституціоналістів дослідники називають інституційним підходом. Відповідно до нього всі економічні явища та процеси розглядаються крізь призму існуючих інституцій.

Ранні інституціоналісти були незадоволені високим рівнем абстракції, властивому неокласиці, і, особливо, статичним характером ортодоксальної теорії цін та недостатньою емпіричністю класичної і неокласичної теорій. Вони закликали до здійснення детальних кількісних досліджень і зводили основну задачу економічної науки до "розуміння" функціонування господарства, а не до прогнозу і пророкування та побудови абстрактних теорій, які не відповідають економічним реаліям. Для "старого інституціоналізму" також був характерний історизм. Історизм був загальним методом для розгляду економічних явищ і, разом з кількісними методами, протиставлявся абстрактному методу. Історичний метод дав змогу досліджувати економічні явища в їхньому історичному розвитку, у динаміці, проголошуючи ідеї еволюції капіталістичної системи [3, ст. 456].

Надзвичайно важливою особливістю методології ранніх інституціоналістів була різка критика принципу методологічного індивідуалізму, що був характерним для неокласиків, та застосування принципу методологічного холізму при аналізі інституцій та їх взаємозв'язку з економічною системою. Дії окремо взятих суб'єктів значною мірою визначаються ситуацією в економіці в цілому, а не навпаки. Зокрема, їхні завдання, цілі і система переваг формуються суспільством під впливом інституцій. Іншими словами, інституції є первинними, а індивіди є вторинними. Тобто характеристики індивідів виводились з характеристик інституцій. Самі ж інституції пояснювались через ті функції, які вони виконують у відтворенні системи відносин на макрорівні.

"Старим" інституціоналізмом заперечувався принцип оптимізації, що використовувався неокласикою. Необхідно зауважити, що дана методологічна особливість тісно пов'язана з попередньою – тобто застосуванням принципу методологічного холізму. Господарючі суб'єкти трактуються представниками "старого" інституціоналізму не як раціональні максимізатори (чи мінімізатори) цільової функції, а як такі, що у своїй поведінці слідуєть "звичкам" – надбаним правилам поведінки, і соціальним нормам. Принцип максимізації корисності, на їх думку, надзвичайно спрощує економічну дійсність, тому необхідно використовувати більш реальні та адекватні припущення. Іншими словами, у своїй повсякденній діяльності економічні індивіди виступають не як максимізатори корисності, а підпорядковуються впливу існуючих інституцій, звичок, норм, які й детермінують їх вибір.

"Старі" інституціоналісти застосовували міждисциплінарний підхід, що полягав у прагненні до інтеграції економічної теорії з іншими суспільни-

ми науками. Відповідно до цього підходу, для пояснення економічних явищ використовувались теоретичні надбання інших суспільних наук – соціології, психології, Економічна система розглядалась не абстраговано від інших сфер суспільного життя, а у взаємодії з культурою, релігією, психологією, тощо.

"Старим" інституціоналізмом заперечувався підхід до економіки як до рівноважної системи. Економіка трактувалась як еволюціонуюча система, яка керується процесами, що носять кумулятивний характер. "Старі" інституціоналісти виходили тут із запропонованого Т. Вебленом принципу "кумулятивної причинності", відповідно до якого економічний розвиток характеризується взаємодією різних економічних феноменів, що підсилюють один одного.

На думку Веблена, розвиток інституцій має еволюційний характер. У процесі еволюції, "виживають" тільки найбільш ефективні інституції, які пройшли природний добір та найбільш повно відповідають потребам суспільства. Тут простежується вплив на Веблена ідей соціал-дарвінізму. Будуючи свою концепцію на засадах еволюціонізму, Веблен формує ідею суперечностей еволюційного розвитку. За його концепцією, інституції у процесі розвитку суспільства вступають у суперечність з новим суспільним середовищем. А оскільки нормальний розвиток суспільства відбувається лише за відповідності його інституційної структури наколишньому середовищу, то інституції, що не пристосовуються до змін стають перешкодою для суспільного розвитку. Дане твердження Веблена було розвинуто та отримало назву інституційного детермінізму. Відповідно до цього принципу інституції розглядаються як основна перешкода спонтанності розвитку, вони виступають важливим стабілізуючим та водночас гальмуючим фактором [7, ст. 27]. Саме інституції задають рамки всього подальшого розвитку.

Таким чином, можна виділити наступні характерні риси методології "старого" інституціоналізму:

- інституційний підхід;
- методологічний холізм та заперечення раціональності економічних суб'єктів;
- міждисциплінарний підхід, трактування економічних явищ, використовуючи поняття та категорії соціології, психології та інших суспільних наук;
- заперечення абстрактного методу та застосування описових та кількісних методів.

Неоінституціоналізм є відносно новим напрямком у сучасній економічній думці, що оформився у 60-70-х рр. ХХ ст. та розвивається і понині.

Започатковувачем неоінституціоналізму вважається Рональд Коуз, який ще у 1936 році опублікував роботу "Природа фірми", яка заклала методологічні основи для появи неоінституціоналізму, однак після появи цієї роботи на довгий час запанувала пауза.

Аж до середини 1970-х рр. неоінституціоналізм залишався на периферії економічної науки і лише в останні десятиліття став висуватися на передній план. З цього часу він починає усвідомлюватися як особлива течія економічної думки, відмінна як від неокласичної ортодоксії, так і від різних неортодоксальних концепцій. Визнання заслуг нового напрямку виразилося у присудженні Нобелівської премії з економіки трьом його найвизначнішим представникам Рональду Коузу, Дагласу Норту та Дж. Б'юкенену.

Неоінституціоналізм з'являється не як струнка теоретична система, а, скоріше, як ціле сімейство підходів, об'єднаних декількома ключовими ідеями. Розглянемо ці ключові особливості методології неоінституційної теорії. У методологічному плані неоінституціоналізм є певним поверненням до неокласики, результатом поєднання "старого" інституціоналізму та неокласики. Серед окремих дослідників неоінституціоналізму є поширеною думка, що неоінституціоналізм є оновленою і розширеною неокласикою. Однак самі ж представники даної школи, як то Р. Коуз та О. Уільямсон, враховуючи новітні тенденції вважають, що неоінституціоналізм є конкуруючою парадигмою, альтернативною до неокласичної ортодоксії. У цілому, самовизначення неоінституціоналізму триває й досі.

Предметом дослідження неоінституціоналізму стала інституційна структура виробництва. Це виявилось можливим завдяки проникненню в економічну теорію таких понять як трансакційні витрати, права власності, контрактні відносини. Неоінституціоналізм виходить із двох загальних передумов. По-перше, соціальні інституції мають значення (*institutions matter*) і, по-друге, що вони піддаються аналізу за допомогою понять і методів, вироблених економічною наукою. Це відокремлює неоінституціоналізм як від неокласичної теорії, так і від "старого" інституціоналізму.

Для неоінституціоналістів, як і для "старих" інституціоналістів, є характерним застосування інституційного підходу. Однак, на відмінну від останніх, перші намагаються будувати єдину теорію, що аналізує вплив інституцій на функціонування економіки.

Неоінституціоналізм, на відміну від "старого" інституціоналізму, опирається на принцип "методологічного індивідуалізму", що визнає реально діючими учасниками соціального процесу не групи чи організації, а індивідів. Відповідно до цього принципу, колективні спільноти (наприклад, фірми чи держава) не існують самостійно, окремо від складових їхніх членів. Саме індивід стає відправною точкою при аналізі інституцій [7, ст. 27]. Завдяки послідовному застосуванню принципу методологічного індивідуалізму в центрі уваги неоінституціоналістів виявляються відносини, що складаються усередині економічних організацій, тоді як у неокласичній теорії будь-які організації розглядалися просто як "чорний ящик", усередину якого вона не заглядала [2, ст. 199].

Логічним продовженням принципу методологічного індивідуалізму став особливий погляд неоінституціоналістів на виникнення інституцій – концепція спонтанного виникнення інституцій. Ця концепція полягає в тому, що інституції виникають у процесі діяльності людей, але не в результаті усвідомленої діяльності, а в ході взаємодії великої кількості індивідів, кожен з яких переслідує свої особисті інтереси.

Неоінституціоналісти знову повертаються до застосування принципу максимізації корисності та зіставлення економічними суб'єктами витрат та вигод. Це дало змогу активно використовувати мікроекономічний апарат при аналізі економічних явищ. Однак, на відміну від неокласиків, на вищезазначені принципи були накладені істотні поведінкові обмеження, які зближують неоінституціоналізм зі "старим" інституціоналізмом.

Поведінкові передумови неоінституційного аналізу виражають поняття обмеженої раціональності й опортуністичної поведінки (перше було введено Г. Саймоном, друге – О. Уільямсоном). Якщо в неокласичній теорії людина зображується як гіперраціональна істота, то неоінституціоналізм підкреслює обмеженість людського інтелекту: знання, якими володіють люди, завжди неповні, їхня рахункова і прогностична здібності не безмежні, для здійснення логічних операцій вимагаються час і зусилля. Тому рішення економічних агентів є раціональними лише у певних межах, що задаються не повнотою доступної їм інформації й обмеженістю їхніх інтелектуальних можливостей. Опортуністична поведінка визначається як "переслідування власного інтересу, що доходить до віроломства" (self-interest-seeking-with-guile). До неї відносяться будь-як форми обману і порушення взятих на себе зобов'язань, для яких у неокласичній теорії не знаходилося місця [2, ст. 200].

Відповідно до уявлень неоінституціоналістів, значна частина інституцій – традиції, звичаї, правові норми – покликана зменшувати негативні наслідки обмеженої раціональності й опортуністичної поведінки. Як підкреслює О. Уільямсон, соціальні інституції потребують обмежено розумні істоти небездоганної моральності [2, ст. 201]. При відсутності проблем обмеженої раціональності й опортуністичної поведінки потреба в багатьох інституціях відпала б.

При оцінці реально діючих економічних механізмів неокласична теорія приймає за точку відліку модель досконалої конкуренції; відхилення від неї розцінюється як "провали ринку", а надії на їхнє усунення покладаються на державу. Неоінституціоналізм відкидає подібний підхід. Нормативний аналіз, на думку неоінституціоналістів, має здійснюватись у порівняльно-інституціональній перспективі: діючі інституції потрібно порівнювати не з уявленими конструкціями, а з альтернативами, здійсненими на практиці.

Аналіз економічних процесів неоінституціоналісти здійснюють, виходячи з так званої контрактної парадигми. Остання полягає в тому, що основна увага приділяється дослідженню трансакцій, в результаті яких господарюючі суб'єкти заключають контракти та обмінюються корисностями. Тобто ключовою сферою аналізу є не виробництво, а обмін.

Акцентувавши увагу на обміні, неоінституціоналісти ввели в економічну теорію ще одну категорію – трансакційні витрати. Трансакційні витрати – це витрати, пов'язані зі здійсненням обмінних операцій, витрати використання ринкового механізму. Для неокласичних моделей були характерні спрощені уявлення, згідно з якими взаємодія економічних агентів здійснюється без витрат і тертя. Вони абстрагувалися від особливостей інституціонального середовища, припускаючи, що трансакційні витрати є нульовими, що контракти, котрі укладаються, є повними (тобто враховують будь-які, як завгодно віддалені події) і підлягають неухильному виконанню. Фактично це занурювало економічний аналіз в інституціональний вакуум, перетворювало інституції в нейтральний фактор, що не заслуговує уваги економістів. Неоінституціоналізм відмовляється від такого спрощеного підходу, підкреслюючи, що реально трансакційні витрати завжди позитивні, що права власності ніколи не бувають цілком визначені й абсолютно надійно захищені, що будь-які контракти є неповними, а їхні учасники схильні до порушення узятих на себе зобов'язань.

Хоча дослідження інституцій складало головний зміст "старого" інституціоналізму, його прихильники воліли оперувати категоріями, запозиченими з інших дисциплін (соціології, психології і т.д.), вважаючи невідповідними для цього методи самої економічної науки. Тобто економічні явища отримували часто неекономічне трактування.

Неоінституціоналісти кардинально змінюють даний підхід. Використовуючи економічні методи, а саме – принцип максимізації корисності, вони аналізують інші сфери суспільного життя (політику, релігію, культуру), дослідженням яких традиційно займаються такі науки як соціологія, політологія, психологія та інші. В економічній науці такий підхід отримав назву економічного імперіалізму.

Таким чином, до основних особливостей методології неоінституціоналізму необхідно віднести: інституційний підхід; контрактна парадигма; методологічний індивідуалізм; економічний імперіалізм; принцип максимізації корисності, збагачений концепцією обмеженої раціональності. У цілому можна виділити принаймні три суперечності, що спостерігаються в методологічних підходах неоінституціоналізму та "старого" інституціоналізму.

По-перше, "старі" інституціоналісти рухались від права, психології і політики до економіки (принцип міждисциплінарного підходу) намагаючись підійти до аналізу проблем економічної теорії за допомогою інших наук про суспільство. Суто економічні явища пояснювались неекономічними чинниками із застосуванням термінології соціології, психології, тощо.

Неоінституціоналісти йдуть дещо іншим шляхом – вони вивчають політологічні, правові та багато інших проблем суспільних наук за допомогою суто економічних методів, зокрема методів неокласичної економіки, передовсім застосовуючи апарат сучасної мікроекономіки та теорії ігор зокрема принцип максимізації корисності.

По-друге, "старий" інституціоналізм різко критикує принципи раціональності та максимізації корисності, як такі, що істотно спрощують економічну реальність. Неоінституціоналісти активно використовують вищезазначені принципи, хоча й накладають на них ряд обмежень.

Найбільш істотною суперечністю є протиставлення методологічного індивідуалізму методологічному холізму. Саме це питання, що є первинним – інституції чи індивіди – та спосіб, в який на це питання відповідають представники "старого" інституціоналізму та неоінституціоналізму значною мірою детермінує їх подальші висновки та дослідження. Необхідно зауважити, що дана проблема є актуальною для всіх суспільних наук та соціальної філософії, зокрема. Економіка та інші суспільні науки вивчають окремі сфери суспільного життя, окремі аспекти існування суспільства. Оскільки суспільство за своєю природою є складним та багатограним, то у суспільних науках загалом та соціальній філософії зокрема існує декілька методологічних підходів до вивчення суспільства.

Для більшості позитивних соціологів і суспільствознавців суспільство є не що інше, як узагальнена назва для сукупності і взаємодії множини окремих людей, які не визнають існування ніякої суспільної реальності, зводячи її до прогумованої реальності окремих людей.

Такий підхід називається сингуляризмом, або соціальним атомізмом. Його філософські джерела відстежуються ще у софістів, для яких суспільство було результатом свідомої угоди між окремими людьми про устрій спільного життя. Послідовником сингуляризму є також К. Поппер. Саме він ввів в обіг термін "методологічний індивідуалізм", який був одним з методологічних принципів його вчення [4, ст. 283].

Сингуляристському погляду на суспільство протиставляється точка зору соціально-філософського "універсалізму", відповідно до якої суспільство є певною дійсно об'єктивною реальністю, що не вичерпується сукупністю індивідів, котрі входять до її складу [4, ст. 282]. Відповідно до цього підходу, не суспільство є похідним від людини, а навпаки, людина є похідною від суспільства. Людина поза суспільством є абстракцією, реально вона ж є неможливою.

Полеміка універсалізму та сингуляризму впирається у проблему системності суспільства та проявляється в акцентуванні уваги на наступних питаннях. Чи необхідно вважати суспільство певним поєднанням елементів, зв'язок яких не створює нової якості, яка відрізняється від суми якостей частин, що її утворюють? Чи суспільство являє собою системну єдність, що має інтегральні властивості цілого, які є відсутніми у його складових елементах? Якщо ж це твердження є вірним, то чи можна розглядати суспільство, як системне утворення нижчого типу, що створює взаємодією відносно автономних частин, чи воно належить до єдиностей органічного типу, в яких ціле первинне стосовно до своїх частин і визначає саму необхідність їх структурного відособлення.

Визначальною причиною наявності двох протилежних методологічних підходів, що використовуються у суспільних науках загалом та соціальній філософії зокрема, є складність та багатогранність природи суспільства.

Двоаспектність сучасного тлумачення суспільства пов'язано з тим, що з одного боку суспільство постає як система зв'язків і стосунків, в якій і завдяки якій люди, взаємодіючи між собою та природою, здійснюють свою життєдіяльність. У такій інтерпретації поняття "суспільство" означає не просту сукупність індивідів, що проживають спільно, а систему зв'язків і стосунків, в які вступають індивіди, виявляючи свою сутність. Тобто саме суспільство робить людину "людиною".

А з іншого боку суспільство – це особлива форма інтеграції життєдіяльності індивідів у цілісність як реальність, що може успішно функціонувати завдяки участі кожного індивіда. Тобто суспільство є певною єдністю, яка виявляє себе в об'єднаності, спільноті упорядкування життя й функціонує як єдине конкретне ціле. Суспільство є дійсною, цілісною реальністю, а не похідним, що об'єднує окремих індивідів. Суспільство – єдина реальність, в якому діє людина [8, ст. 427]. З огляду на те, що суспільство як системне утворення має ще й різні рівні організації, стає зрозумілою надзвичайна складність цієї проблеми та різноманітність методологічних підходів до аналізу суспільства та людини як члена суспільства.

Суспільство, як система має свої підсистеми, функціонування яких і забезпечує розвиток суспільства та суспільне відтворення. До таких сфер-підсистем належать:

- матеріальна сфера, або економічна сфера, яка забезпечує виробництво, розподіл обмін і споживання матеріальних благ, призначених для задоволення потреб людини;

- соціальна сфера, яка забезпечує виробництво і відтворення безпосереднього людського життя (проявляється в існуванні " світу соціальних груп");
- політична сфера – сфера спеціалізованого виробництва суспільних відносин та ідей;
- духовна сфера – сфера духовного виробництва.

Всі вищенаведені сфери – підсистеми суспільства, є взаємопов'язаними, та впливають одна на одну, тому здійснення аналізу будь-якої зі сфер, що зовсім відокремлена від інших, веде до отримання неадекватних результатів. Трансформаційні процеси в Україні стосуються не тільки економічної сфери, але й соціальної, політичної та духовної, трансформація охоплює всі підсистеми суспільства, тому аналіз економічних процесів необхідно проводити в нерозривному зв'язку з зазначеними сферами.

Таким чином можна стверджувати, що принцип методологічного холізму, що застосовується "старим" інституціоналізмом перекликається з універсалізмом, що є характерним для соціальної філософії, в той час, як методологічний індивідуалізм, що є характерним для неокласики та неоінституціоналізму є різновидом філософського сингуляризму.

Акцентувавши увагу на інституціях, інституціоналізм загострив увагу на суспільному характері економічної науки, що значною мірою ігнорувалось неокласичною теорією, яка розглядає економіку абстраговано від інших сфер суспільного життя. Інституціоналізм же намагається розглядати економічну систему в її безпосередньому взаємозв'язку з політичною, релігійною та культурною сферами. Однак, саме це – акцентування уваги суспільному характері економічної науки та розгляд економічної системи в її взаємозв'язку з іншими підсистемами суспільства – веде до появи всередині інституціоналізму різних підходів до трактування суспільства, взаємозалежностей між інституціями та індивідами.

Використання цих підходів відкриває можливості для широкого та плідного вивчення трансформаційних процесів та пропозицій дієвих заходів у сфері економічної політики.

Література

1. Барулин В.С. Социальная философия: Учеб. для студ. вузов. – 2. изд., испр. и доп. – М.: Фаир-пресс, 1999. – 560 с.
2. История экономических учений. (Современный этап): Учебник для студ. экон. спец./ А.Г. Худокормов (общ.ред.). – М.: Инфра-М, 1998. – 733 с. – (Высшее образование).
3. Корнійчук Л., Татаренко Н., Поручник А., Ткаченко О., Кириллова Г. Історія економічних учень: Підруч./ Київський національний економічний ун-т. – К.: КНЕУ, 1999. – 562 с.
4. Момджян К.Х. Введение в социальную философию: Учеб. пособие. – М.: Книжный дом "Университет", 1997. – 448 с.
5. Мотрич Н.С. Социальная философия: Курс лекций/ МАУП. – К., 1998. – 96 с.
6. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории// Вопросы экономики. – 1997, № 3. – С. 42 – 67.
7. Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА-М, 2000 Олейник Антон Николаевич. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
8. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький А.М. Чекаль Л.А. Філософія. – К.: ВЦ "Академія", 2001. – 575 с.
9. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник/ Українська академія політичних наук/ В.П. Андрущенко (загал.ред.), М.І. Горлач (загал.ред.). – К.: Рубікон, 1997. – 400 с.
10. Шаститко А. Неоинституциональная экономическая теория. – М.: ТЕИС, 1998. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перерраб и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
11. Філософський словарь/ Иван Тимофеевич Фролов (ред.). – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.